

“MƏMMƏD ARAZA SÖZ VERMİŞDİM...”

QƏŞƏM İSABƏYLİ

*Şair, publisist,
Beynəlxalq Andersen
Şərəf Diplomu laureatı*

Peşmanlıq... nikbinlik...

–Əmi, sərhədlər açılan kimi səni Təbrizə aparacağam. Onda ki, adına “umacaq”dan başqa bir şey düşməyən bu şirin vədəyə nəinki Məmmədi, elə özümü də arxayın salmışdım. Baxmayaraq ki, bizə qismət olacağına güman yeri olmayan arzularımdan idi bu.

Dünyanın işini bilmək olmazmış – sərhədlər də açıldı, Məmmədi də Təbrizə apardım. Xalq şairi Söhrab Tahir “Seçilmiş əsərləri”nin növbəti cildini oğlu Tahirə nəşriyyatımıza gətirəndə bu söhbəti eləmişdi. Məmməd Təbrizi görəndə peşman oldu.– Dedi.

Gözüm böyüdü.

– Adı gələndə ürəyi atlanan şair qardaşımı Təbriz dükan-bazarıyla, ticarət köşkləriylə, şıdırgı alış-verişiylə qarşılayırdı. Məmməd ayaq saxlayıb üzümə baxdı:

–Əmi, bəs Təbriz hanı?!...

Bu yaxınlarda dostum, gözəl şair Rafiq Yusifoğlu da Məmməd Arazla bağlı bəzi xatirələrini danışdı mənə:

–Məmməd müəllimin baş redaktoru olduğu “Azərbaycan təbiəti” jurnalı bizim “Göyərçin”lə eyni mərtəbədə idi. Şair Tofiq Mahmudla bərk dost idi deyə Məmməd Araz tez-tez redaksiyamıza gəlirdi. Bir dəfə də Türkiyədən – İstanbul səfərindən qayıtmışdı, yığışmışdıq başına. Təəssüratını soruşduq. Dedi:

– Fəxr eləyirsən ki, dünya sənin dilində danışır!

30 dekabr 1967-ci il

Götür-qoy eləyəndə gördüm Məmməd Arazla bəzi doğmalığımız da varmış.

Birincisi, hər ikimiz eyni fakültəni – coğrafiyanı bitirmişdik.

İkincisi, Məmməd Araz cavankən dərs deyən və onun sevgisini qazanan mərhum pedaqoqlar – Məmməd Axundovla Məmməd Zülfüqarov ahıl vaxtlarında mənim də sevimli müəllimlərim olmuşdu.

Üçüncüsü, Məmməd Arazın da coğrafiyaçı olması ədəbiyyata yeni gələn, şöhrətə iştahlı cavan kimi sözlə özünə abidə qoymaq arzuma real nümunə idi.

Lap sonuncusu, Məmməd Arazın boynumda ən böyük haqqı, sözü bədii demək, orijinal qafiyələrlə demək, böyük mətləbləri az sözlə demək vərdişləri aşılmasıydı mənə. Bu, müəllim-şagird anlamında – üz-üzə, göz-gözə yox, ustad şairin poeziyasından görüb-götürmək mənasındaydı.

Bir dəfə Məmməd Arazdan söz düşmüşdü, görkəmli şair İlyas Tapdıq dedi: “Biz ədəbiyyat fakültəsini bitirənlər ali məktəbdə üreyimiz istədi-istəmədi proqram daxil edilən yaxşı-pis nə varsa hamısını oxumağa məcbur idik. Məmməd Araz isə üreyi istəyən kitabları oxuyub. Ona görə də yaxşı şairdi”.

Universitetə girdiyim 1967-ci ildə, dərslərimiz başlayandan az sonra elə ilk görüşümüzə şeir haqqında müqəddəs düşüncələrimə çat salan – hər şairi şair, hər kitabı kitab saymayan Məmməd İsmayıldan az qala şübhəylə xəbər almışdım:

–Bəs kimi oxuyum?

–Rəsul Rzanı, Əli Kərimi, Məmməd Arazı, – demişdi.

Səməd Vurğunun adını bu siyahıda görməyəndə, üreyimdə narazı qalsam da, üzə vurmamışdım. Sonralar bu barədə ondan soruşanda: “Gözümüzü ədəbiyyata Səməd Vurğunla açmamışıq məgər?!” – demişdi.

Məmməd Arazın ilk dəfə şeirlərini toplu halında gördüyüm kitabı “Ömür karvanı” oldu. Onda I kursda oxuyurdum. Kitabı aldığım günü elə onun ilk səhifəsində “əbədləşdirmişdim” – 30 dekabr 1967-ci il.

Kitab tezliklə təkə mənim yox, tələbə dostlarım Ağaməhməd Səmədovun, Nadir Rüstəmovun, Nizami Hüseynovun, Telmanın və rəhmətlik Vəqifin də sevimlisinə döndü. Bu da səbəbsiz deyildi. Açıq, kasıbın olana yox, bizə lazım olana – dadımlıq-doyum-luq tapmağımız idi bu topluda. Burdakı şeirlər xəyal gücüylə hardansa, Məmməd Arazın öz diliylə demiş olsa, oğranıb, oxşanıb araya-ərsəyə gətirilməmişdi. Şairin özünə tələq etdiyi fikirlərdən də doğulmamışdı heç. Hay-küydən uzaq, bəlağətdən uzaq, şirin çıxmasıyçün əruz avazına söykənməyən, bir sözlə mayası görüb-bildiyimiz həqiqətlərdən tutulmuş əsərlər idi Məmməd Arazın yazdıqları. “Şəhərdən köçən tərə”ni, “Professor Gülə məktub”u, “Əlvi-da, dağlar”ı, “Uçqun”u biz coğrafiyaçılar az qala xorla oxuyurduq.

Bu gün yaman məyus oldum,

Bu gün səhər –

Gördüm – şəhər kənarında

Bir tərəni sökükdülər...

Orda çoxlu çöl nanəsi,

Orda çoxlu xınalı daş...

Dayan bir az, dayan bir az,

Maşın yoldaş!

Belə deyimi, belə müraciəti eşitməmişdik axı! Məmməd

Araz poeziyanı ruhlar, xəyallar, əlçatmazlıqlar aləmindən ayırır, göz görən, əl çatan, anlaşıqlı eləmişdi.

On illər keçsə də gəncliyimin “Ömür karvanı” bəzi sevimli kitablarımla çiysin-çiyinədi. Bu yazıya “bismillah” eləyəndə yenidən onunla həmsöhbət oldum – peşman eləmədi məni. Sanki nə yaşımin üstünə yaş gəlirmiş, nə də zövqümə payız yeli əsdirən zamanın əli dəyibmiş bu kitaba – həmin tərəvət, həmin həyəcan, həmin heyranət... Hətta “Özümdən şikayət məktubu” şeirinin bu –

İşıq sürəti var şair səsinin,

Sənət dünyasının yaşıl donuuyq.

Sevgilər, dostluqlar cazibəsinin

Bəlkə də birinci Nyutonuyq.

misralarından sonra 44 il əvvəl yazdığım, açması özümə də sirr olan bir yozuma rast gəldim: “Nyutonun qanunu cisimlər üçündür. Məhəbbət üçün bir qanun var – $F=f \cdot m_1 \cdot m_2 \cdot r$ ”

İndi ha baş sındırıram, bu nə tənlikdi, bu nə tapmacadı, bu rəqəmləri hardan götürmüşəm, ifadə etdiyi mənə nədir? Rəhmətlik anam demişkən, ha ələşəni küləşənə qatıram, aqlım bu sirrin gözüne çökən kor dumanı yarıb keçə bilmir ki, bilmir...

“Ömür karvanı”yla mənə doğmalaşan, rus şairi Sergey Yeseninin sözüylə desəm “canlı şair”lə harda tanış oldum, necə tanış oldum, bilməsəm də, bir fakt mənim üçün aydın idi ki, biz gənclər onda Məmməd Arazı dabanqırma izləyirdik. Onun qulaq qafiyələrini, obrazlı deyimlərini, orijinal ifadələrini adına şeir dediyimiz yazılarımızda ha ört-basdır eləməyə çalışırdıq, misralarımızda Məmməd Araz fikirlərinin bıqı-saqqalı görünürdü.

Biz cavanlar boynumuzda minnət təki hiss etdiyimiz Məmməd Araz haqqının əvəzini maddi olmasa da, axır ki, mənəvi ödəyə bildik – bizim “şəyird” adımız ona “ustad” deyimi gətirdi.

Gənc şair, alim-şairlər...

Gərək ki, səksəninci illərin axırlarıydı, Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) rektoru olmuş mərhum akademik Şəfayət Mehdiyev bədii əsərlər yazırdı. Hətta, gərək ki, M.F. Axundov haqqında pyesi də nəşr edilmişdi. Bunu görən bəzi elm adamları – niyə o alim ola-ola bədii əsər yazır, biz yazmayaq?! – iddiasıyla bərk həvəyə düşmüşdülər.

Ədəbiyyata gəlmək istəyən alimlərin Ş. Mehdiyevlə fərqi o idi ki, mərhum akademik nəsr yazırdı, amma onlar, o cümlədən fakültəmizin iki alimi şairlik eşqinə düşmüşdülər. Bizim coğrafiyaçı alimlərin biri “Badamlı”, “Sirab” və s. kimi mineral suları kəşf eləmiş professor Əziz Əsgərov, o biri də Məmməd Axundov idi. Onda mən tələbələrə ola-ola bu iki alimin gözündə onların qələm yoldaşı səviyyəsinə ucalmışdım. Bu da mənimçün fəxr idi ki, heç kimi görməyə özünü borclu bilməyən Əziz Əsgərov məni uşaqların arasında seçir, hətta başını tərpətməklə birinci özü salam verirdi. Bir dəfə tələbə yoldaşımız Nadir idi, gərək ki, Əziz müəllimlə aramızdakı bu səmimiyyəti görüb, gözlərini qıyıb diqqətlə üzümə baxıb, Salyan ləhcəsiylə heyrləndi:

–Alə, öynən səni, nə yaxşı?!

–Qələm yoldaşыıq.

Mənalı-mənalı başını tərpətdi:

–Həəə...

Bir gün də Nadir o vaxtı məşhur “Kirpi” jurnalı əlində başılovlu otağa girdi:

–Baxın, şeirim çıxıb.

Doğrudan da jurnalda “Nadir Rüstəmov” imzasıyla bir neçə şeir verilmişdi. Elə bil ayıldım:

–Bu sən deyilsən! – Dedim.

–Necə mən deyiləm, adım-soyadım nədi?!

Nizami dedi:

–Nadir Rüstəmov.

–Deməli, mənəm.

–Bu Nadir Rüstəmov nazirdi, sən hardan oldun?! – Güldüm.

–Canımçün, yaymışam Salyana, elə bilirlər şair Nadir Rüstəmov mənəm.

Onu da deyim ki, həmin naziri sonralar şairliyinə görə də işdən götürdülər. Eşitdiyimizə görə Heydər Əliyev deyib, qoy gedib şeirini yazsın.

Qeybətçil adamların sözü olmasın, onu deyirdim axı... Əziz müəllimlə Məmməd müəllim gərək ki, hərəsi bir dəfə şeirlərini də oxumuşdular mənə. Hətta professor Ə.Əsgərovun bir misrasının üçdəbiri hələ də yadımda təzə- tərdi: “Zər-diba xətrinə...”.

Günahkarammı, nəyəmmi, deyə bilmərəm, misranın ardı fikrimdə nəqş bağlaya bilməmişdi. O da yadımda idi ki, professorun qulaqlarımızın eşitməyə vərdis etdiyi “Zər-ziba” əvəzinə “Zər-diba” yazmasını, üzdə “aqlanə” başını tərpətməklə “ustadsayağı” təqdir eləsəm də, ürəyimdə gülmüşdüm – Əziz müəllim görünür ləzgi olduğu üçün dilimizi yaxşı bilir.

Elə bu şübhəylə yataqxanaya qayıdıb, “Ərəb və fars

sözləri lüğəti”ni açıb qabağıma qoyanda, çaşıb qalmışdım – “bəzakli ipək” mənasını verən “diba” həqiqətən də varmış. Yanıldığımı özüm özümə də olmuş olsa etiraf eləmişdim: “Deməli, dilimizi mən pis bilirəmmiş!”

Bir az quru, bir az adamı saymaz təsiri bağışlayan, yerində belə iş qayğılarıyla baş-başa görməyə vərdis elədiyimiz Əziz müəllimdən fərqli həlim təbiətli Məmməd Axundovla təkcə mənim yox, tələbə yoldaşlarımin hamısının ünsiyyəti vardı. Bir gün universitetin dəhlizində yoldaşlarımla söhbət elədiyim yerdə, kimsə qolumdan tutdu. Baxdım ki, Məmməd müəllimdi:

–Qəşəm, tapşırıq almaqla aran necədi?!

Gülümsədim...

–Birincisi, söz vermişdim ki, səni Məmməd Arazla tanış edim. İkincisi, özümün də işim düşüb ona. Bu məktubu al, bir də mənim bu şeirimi, apar ver Məmmədə. Salamımı da çatdır ona. Gör məni unutmayıb ki?!

Elə həmin günü öz şeirlərimi də müəllimimin ikibəndliyinə qatıb, daban aldım “Ulduz” jurnalına. Yolda birdən yadıma düşdü ki, qoy görüm Məmməd müəllim nə yazıb, bəlkə şair demiş “qətlimə fərman” aparıram: “Məmməd, salam! Səni başqalarına tapşıracağım kimi, bu cavan oğlanı da sənə tapşırıram, kömək elə. Mənim də şeirimi jurnalında verməyi unutma”.

M. Axundovun “Səni başqalarına tapşıracağım...” fikri, bu tapşırığın nə olub-olmadığının fərqi nə varmadan, mənə qərribə gəlmişdi: “Bax ey, Məmməd Araz boyda şairi də tapşıran olubmuş!”

Məmməd Araz, onda “Ulduz” jurnalının məsul katibi idi – məktub və şeirləri oxuyub, gülümsədi:

– Məmməd müəllim yaxşı kişidi, məndən salam deyərsən ona.

Yolda fikir məni götürdü – doğrudanmı Məmməd Araz Məmməd Axundovun, müəllimimiz olduğuna görə zəif şeirini çap edəcək?!

Bir neçə nömrədən sonra “Ulduz”da mənim də atının nalına gün doğdu; “Qızlar yaxşı bilər” şeirim bu gənclik məbədgahında böyüklər üçün çap edilən birinci əsərim oldu. Sonra mən bütünlüklə uşaqlar üçün yazmağa keçdim. Çox-çox sonralar isə uşaq şeirlərim “Ulduz”un səhifələrində özüm istəyəndən-istəyəne boy göstərməyə başladı. Onda artıq jurnalın baş redaktoru ipək təbiətli şair Ələkbər Salahzadə idi.

Axır ki, Məmməd Araz nigarançılıqdan qurtardı məni – Məmməd Axundovun ikibəndliyi “ərgənlik” (bu sözü də ilk dəfə ustadın şeirlərindən oxumuşdum) olmadığından bəxti açılmadı. Ürəyimdə böyük şairimizə, müəllimimizi mənasız cızmaqaraçılıqdan və gü-

lüş obyektı olmaqdan qurtardığına görə “çox sağ olun!” dedim. İnsafən M. Axundov da sonralar (əvvəllər bir-iki dəfə soruşmuşdu) day ikibəndliyinin adını tutmadı. Amma hərdən özünəməxsus təbəssümlə soruşardı:

–Qəşəm, Məmmədi görürsən?

–Bəli, Məmməd müəllim, sizə salam yollayır.

–Məndən də salam deyərsən.

–Salam göndərən sağ olsun!

Əslində, ədəbi orqanların qapısını yağır eləmək-lə aram olmadığından heç Məmməd Arazı da, küçə-də-bacada təsadüfən rast gəlməsəydi, görüb eləmərdim və “Ulduz”a da getmərdim. Müəllimimin könlünü xoş etmək xatirinə, bizim Kürdəmirin Xəlsə kəndində yalan əvəzinə işlədilən “uçurtma” (acıyı çıxarılmış yalan) danışdırdım. Nəinki coğrafiya və şeir müəllimlərim Məmmədlər, heç özüm də bundan ziyana düşmürdük. İki sevimli insan arasında “məhəbbət körpüsü”yü qoruduğum.

Tofiq Bayram... Hüseyn Arif...

Hərdən xatirələrdə saxlaya bildiyim uzaq keçmişlə baş-baş qalanda görürəm, o vaxtlar Məmməd Araz yaradıcılığı təkcə oxucuların, ədəbiyyat həvəsli gənclərin marağında deyildi. Qələm yoldaşları belə səbrsizliklə onun söz deyəcəyi vaxtı, şeirləri çap ediləcəyi mətbu orqanını, nəşr ediləcək kitablarını gözləyirdi.

Ala-toran xatırıma gəlir, gərək ki, “Yazıçı” nəşriyyatındaydım, bilmirəm, məndən başqa kimlər vardı orda, bir o yadımdadı ki, şair Tofiq Bayram da ordaydı. Onda T. Bayram “Yazıçı”nın baş redaktor müaviniydi.

Kimsə əlindəki qəzeti açan kimi “Məmməd Arazın bir silsilə şeirini veriblər” deməyini gördüm. Bayaq Tofiq Bayram həyəcana gəldi, “hanı?” deyərək yay kimi irəli dartınıb, az qala qəzeti həmin adamın əlindən, çəkib alıb, sözün həqiqi mənasında gözüne təpməyə başladı. Şeirləri oxuyandan sonra nə dedi, nə demədi, yadımda qalmayıb, amma fikirli halda qəzeti qaytarıb, barmaqlarının arasında yanib qaralmış siqareti dodaqlarına aparanda, kötüyü qaldığını görüb, tullayıb, yenisini yandırdı. Tüstünü sinə dolusu sümürüb, sonra da başını dik qaldırıb, ah çəkib, ürəyini boşaldırmış kimi uzun-uzadı havaya üfürdü...

Mərhum xalq şairi Hüseyn Arifin də Məmməd Araz rəğbətini görmüşdüm. Rəhmətlik o vaxtı çoxlarının həsrətlə arzuladığı “Jiquli” markalı bir maşın almışdı.

İndiki Fəvvarələr bağının girişində Hüseyn Arif idi, Məmməd Araz idi, özüm də təbii ki, ordaydım, başqa

yazıçılar da vardı, sadəcə adları yadımdan çıxıb. Cavanlığının gülü burnunda bədbəxt Arif də (H.Arifin oğlu – Q.İ.) həmin “Jiquli”siylə gəlib çıxdı. Hüseyn müəllim fəxrlə bir oğluna baxdı, bir maşına baxdı, bir yan-yörəsindəki dost-tanışa baxdı – üz-gözündə sevinc nuru oynayırdı. Maşına yaxınlaşıb üzünü Məmməd Arazla tutdu:

–Məmməd, otur, səni aparaq!

Hamımızın bu təklifə müsbət cavab verəcəyini gözlədiyimiz Məmməd müəllim nədənsə “Yo-ox!” dedi.

Hüseyn Arif nə illah elədi, Məmməd müəllim maşına minmədi...

Bu maşın gördüsünün üstündən elə də vaxt keçmədi, bir gün Hüseyn müəllim qəzaya düşmüş ciyərpərəsi Arifin yasına oturmağı oldu.

“Əmi”lər və ya

“Hardasan, ey könlümün bir dənəsi...”

O uzaq keçmişdə biz cavanlar ürəyə yatmağı, qəlbə girməyi kor-koranə dərk eləsək də, yaltaqlığın nə olduğunu, necə olduğunu yaxşı başa düşmürdük. Bilmirdik ki, yaltaqlığın buynuzu, qulağı olmur – kiməsə şirin, xoşa gələn söz demək, situasiyadan asılı olaraq bəzən dönüb yaltaqlıq olur. Bu məlun haqqında nə bilirdiksə ibtidai bilirdik. Fikrimizdə yaltaqlıq niyyəti olmadan, özümüzə xoş baxan qələm sahiblərinin yanında yerimizi yaxşı salmaq üçün ən azından onlara könlələrinə yatan sözlə müraciət etməyə çalışırıq.

Ən çox başına yığışdığımız isə, dərnek rəhbərimiz, Ağacavad Əlizadəni istisna etsək, ikiydi – Məmməd Araz və Söhrab Tahir.

Rəhmətlik Ağacavad müəllim ustad idi, müəllim idi. Şeirlərimizi az qala söküb-töküb, yaxşısını, yamanını elə iştahla təhlil edirdi, heyrətə gəlməyə bilmirdik. Onda şeir yazırdımı, yazmırdımı, deyərək bilmərdim, ancaq xeyli əvvəl, gərək ki, 1964-cü ildə kitabı da nəşr edilmişdi. Söz-söhbətindən belə anlamışdıq ki, Səməd Vurğun poeziyasının heybətindən qorxub, geri durmuşdu. Sonralar özündə cəsarət tapıb qələmi əlinə alanda isə, artıq şair demişkən, “yaş o yaş deyil”di...

Özümüzə yaxın bildiklərimiz Məmməd Arazla Söhrab Tahiri isə, iki doğma qardaş kimi bir-birindən ayrı təsəvvür eləyə bilmirdik. Fərqli yaradıcılıq üslubu olan bu sənət adamlarının xarakterində balaca bir bənzərsizlik də vardı. Məmməd Araz fərqi nə varmazdı ki, ona “müəllim”mi deyirlər, “şair”mi deyirlər, ya da sadəcə, əlbəttə tay-tuşları və özündən böyük qələm dostları,

“Məmməd”mi deyir...

Ancaq Söhrab Tahir “şair”in, “müəllim”in, “ustad”ın rəsmiliyindən sıyrılıb, əvəzində, ədəbiyyat adamlarının dilinə deyilişindən doğmalıq duyulan bir “əmi” salmışdı. İlk “əmi” də özü olmaqla, bu “əmi”nin ətrafında büt-pərəstlikdən-filandan iraq balaca bir kult yaratmışdı.

Söhrab müəllim özü “əmi”lər peyğəmbəri olması-na baxmayaraq, tanıdı-tanımadı hamıya “əmi” deyirdi. Onu da deyim ki, bu müraciət onun dilində olduqca təbii səslənirdi. Lakin bir çox cavanlar Məmməd Araz da “əmi” deyirdi.

Cavan ikən Allahın rəhmətinə qovuşmuş Əyyub Sədiylə Pərviz Əliyev “əmi” sözünün gözüne az qala şingilim (keçmişdə qara saqqızı yumşaldıb, elastiki hala salmaq üçün ona vurulan maddə) qatırdılar. “Əmi” onların dilində elə yapışıqlı olmuşdu ki, “Məmməd”lə “Söh-rab”ı ixtisara salıb, sadəcə “əmi” deyirdilər. Eşidən-bilən şübhəyə düşürdü – doğrudanmı Məmməd Arazla Söhrab Tahir bunların əmisidi?!

Burda özünütərifdən uzaq deyə bilərəm ki, mənim dilim “Məmməd müəllim”dən başqa ayrı sözə dönmürdü. Az qala hamının “əmi” çağırdığı Söhrab Tahirə də küyə düşüb “əmi” deyəndə, sıxılırdım. Bəlkə də heç demirdim.

Bir dəfə isə belə sıxıntılardan birini Məmməd Arazın bir məhəbbət şeiri yaşatdı mənə. Sanki onun halal məhəbbətinə əl uzatmışdım.

Tələbə yoldaşlarım sonradan danışdı – “Yerşünaslıq” dərində (dərsin adını ona görə yazıram ki, qoy Məmməd müəllimin ruhu şad olsun, o da bu elmi dinləyib, oxuyub, imtahan verib) fənn müəllimimiz rəhmətlik Şamil Kərimov, baxır ki, mühazirəni unudub, başı aşağı nəsə bərk məşğulam. Qarşıma uzalı, dəftərdən yarıpışan əli görəndə, dıksındım... Bir də baxdım ki, “Anadan, bacıdan gizlətdiklərim” (M.Araz) Şamil müəllimin əlindədi, özü də ağır baxışlarını dikib üzümə.

Bərk narahat oldum. Bu da səbəbsiz deyildi. Şamil müəllimin fakültəmizin dekanı mərhum Rizvan Piriyevlə nəyə görəsə arası yox idi. Bilirdi ki, mənim bu pak ruhlu insanla (həyat yoldaşı atamın bibisi qızıydı – Q.İ) qohumluğum var. O da gözlərindən yayınmamışdı ki, dekanla qohumluğumu əldə dəstəvuz eləməyən (bu da rayonumuzun Beyi kəndində işləyən, qazaxlı mərhum Şəfaqət müəllimin bizə doğmalaşdırdığı söz idi), iddiadan uzaq sakit bir tələbəyəm. İndi isə Şamil müəllimə hörmətsizlik eləmişdim – mühazirəsində, rəhmətlik Quba nənəm demişkən, “Qumru” oxuyurdum (məş-

hur mərsiyə şairi Qumru. Biz dərs kitabını qoyub, bədii ədəbiyyat oxuyanda, nənəm bizə acıqlanardı: “Bəsdi “Qumru” oxudunuz!”).

Şamil müəllim dəftəri gözüne tutub (cavan idim, xəcalətimdən yer yarılısaydı, girərdim), qızlı-oğlanlı tələbə yoldaşlarımın qulağı eşidə-eşidə oxumağa başladı:

Gözümdən getməyir camalın sənin,
Köçüb bu yerlərdən hayana getdin?!
Kəpəzmi, Qoşqarmı oldu məskənin,
Yoxsa onlardan da o yana getdin?!

Sonra da yanpörtü mənə baxdı:

–Kimdi bu?

Sual dolu nəzərlərimi zillədim üzünə – yəni, kim?

–Gözündən camalı getməyən?

Başımı aşağı saldım.

–Sən yazmısan?

–Xeyr, Məmməd Arazındı.

–Bəzi məsələlər olmasaydı mən səni Universitetdən qovdurardım... – dedi.

Rusca “podsoznaniya”, Azərbaycanın “ərəb” türkçəsində “təhtəşüür”, müasir anlamda “şüuraltı” bu hadisəni yazdığım gecəsi qoymadı kirpiklərim üst-üstə düşə. Bu həqiqətpərəst kəşfiyyatçı nə az, nə azacıq düz 44-45 il bundan əvvəlki ayrı bir məqamı da yaşatdı mənə – onda bizə hidrologiyadan dərs deyən Nəriman adlı müəllimimiz Məmməd Arazın “Hardasan” şeiri üstə tutmuşdu məni.

Hardasan, ey qəlbimin kimsənəsi, hardasan?

Hardasan, ey qəlbimin birdənəsi, hardasan?

Pərişan çağlarımın görünməz həmdəmi sən,

Təlatüm dənizindən nıcatım – gəmi sən...

Onda bu şeir parçası mənim əhvali-ruhiyyəmin güz-güsü olmasa da, tələbə yoldaşlarımın, xüsusən də qızların bunları elə mənim əhvali-ruhiyyəmə saydıqlarını düşünür və Nəriman müəllimin ağır avazıyla zühura gələn hər kəlməylə başıma qaynar su tökülürdü. Həm şeir Nəriman müəllimlik deyildi, həm də onun yaşı bu şeirlik olmadığından “Təlatüm dənizində nıcatım...”da məni lağ obyektinə çevirmək üçün səsinə verdiyi əruz avazı tərəvətdən düşdü... misranın dalını gətirməyə nəfəsi çatmadı. Pərtlikdən qurtarmağın bir yolu qalırdı – dəftər ovçu gülləsinə tuş gəlmiş quş kimi birdən

qabağıma atılıb, səyridi...

Az qala böyük bir biabırılıqdan qurtarmağın sevincini yaşadım. Töyşümü dərib, köks dolusu nəfəs aldım. İndi fikirləşirəm, şəkərdi, stressdi, nədi, əslində belə hadisələrin üst-üstə yığılmasından ömrümüzə düşən ləkələrdi.

Zəng eşiyə vurulan kimi, tələbə yoldaşım Nadir cəld yaxınlaşıb qolumdan tutdu, belini büküb, başını bir az da qabağa uzadıb, əyilib altdan-altdan üzümə baxdı:

–Alə, kimdi bu “hardasan?”, öynən səni, bizə niyə deməmişən?! – Ha... ha... ha... – Qolumu buraxıb, çiy-nimə bir şapalaq vurdu. – Vecüə də alma!

“Bağışlasın məni bəzi oratorlar...” və ya ürək həbləri

Məmməd Araz haqqında fikirləşdikcə yadıma təzə-təzə məqamlar düşür. Sergey Yesenin dediyi kimi, “şairlik azarı”na tutulduğum vaxtlar idi, bir dəfə indiki Elmlər Akademi-yası metrosu tərəfdən Universitetə gerdirdim, qəflətən yolun o üzüylə yeriyan Məmməd Arazı gördüm. Cəld tərpnəyib, bərabərinə çatdım – az qala xəfiyyə ehtirasıyla onun hər hərəkətinə göz qoymağa başladım. Özümü elə unutmuşdum ki, ayağımın altında daş qalsaydı, yığılar-dım. Məmməd müəllim tələsik gerdirdi, gərək ki, qoltuğunda qovluq da vardı. Birdən əlini cibinə saldı, ağ (rəngi də yadımdadı), bir az da iri bir həb çıxardıb atdı ağzına. Fikirləşdim ki, üstündən su içmədən bu dərmanı necə udacaq Məmməd müəllim. Bu o vaxtlar idi ki, ustad şairin öz ustadı Səməd Vurğuna havadar misraları ədəbi aləmin əks qütbünü titrətmişdi:

“Bağışlasın məni bəzi oratorlar,
Bu gecəyə bir azacıq əlavəm var...
Mən də şeirin xidmətçisi,
Mən də şeirin yiyəsiyəm,
Var sözümü bir məzarın
Qulağına deyəsiyəm.
...Tərif, tərif, səhnə dolu – yetməz sona,
Alqış, alqış! Az qaldı ki, tavan sına,
Sən gəlmədin bu axşama, səsin gəldi,
Səsin əzəl qulağıma həzin gəldi.
Sonra bir az nəfəsinə qüvvət gəldi,
Çox xəbislər elə bildi Səməd gəldi.
Ön sırada büdrədilər,
Ön sırada titrədilər...
Lent qurtardı, nəfəs dərib, “ox” dedilər...

Məhz bu poetik kişilikdən sonra Məmməd Araz düş-mən cəbhəsinə döndü. Dışınə zəhər çökmüş hücumlar, namərd qisasalmaları, bunların canda-qanda qoyduğu sarsıntılar sonralar Məmməd müəllimin səhhətindən yan keçmədi. Göz açıb bir də gördük ki, ustad xəstələ-nib.

Söhrab Tahir danışdı ki, Məmmədlə Moskvaya Kreml xəstəxanasına müayinəyə getmişdik. Analizlərin cavabını alınca Məmməd özündən çox nigaran idi. Tez-tez deyirdi, qorxuram mənimki də anamın xəstəliyindən ola.

Analizlər təmiz çıxdı. Rəhmətlik uşaq kimi sevinirdi...

C.Cabbarlı adına “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında işləyirdim, ömür boyu şux, qıvrıq gördüyüm Məmməd Arazın “Sənədli filmlər Birliyi”nin baş redaktoru Məmməd İsmayıl həyəətə çıxdığını gördüm. Məmməd Arazı görmək, bir az da ondan doğma söz, ən azı “Qəşəm, necəsən?!” eşitmək sevinciylə qaça-qaça yollarına gəldim. Mənim ürəkdən gələn hal-əhval sorğuma Məmməd müəllim az qala halsız halda könülsüzəcə gülümsəyib, başını razılıqla tərpnədi.

Məmməd İsmayıl danışır, o isə dodaqlarında təbəssüm fikirli-fikirli dinləyirdi. Heç mənim gördüyüm Məmməd Araz oxşamırdı. Qəfil bəd xəbər eşitmiş adam kimi simasından çaşqınlıq duyulurdu. Məmməd Araz gedəndən sonra Məmməd İsmayılın üzünə baxdım. O da:

– Allah şəfasını versin, – dedi, – ağır xəstədi.

Sonra bir dəfə də, bu tarix dəqiq yadımdadı – 1982-ci il idi, Azərbaycanda “Sovet xalqları ədəbiyyatı günləri” keçirilirdi. Onda artıq “Yazıçı” nəşriyyatında işləyirdim və aeroportda qonaqları qarşılayanlar sırasına məni də salmışdılar.

Bir dəstə qonağı gətirib, “Azərbaycan” mehmanxanasının qabağında durmuşduq. Məmməd Araz da burdaydı. İlk baxışdan nəzərə çarpan görkəmiylə – şax dayanmışdı, amma sakit idi. Rus şairi, ucaboy Anatoli Peredreyev avtobusdan düşən kimi sürətlə Məmməd müəllimə tərəf yeri-yib, onu qucaqlayıb, deyərdim ki, doğma adam kimi üzündən öpdü. Məmməd müəllimin əhvalında isə bir dəyişiklik də olmadı – sakitcə gülüm-səyirdi.

Aylar ötdükcə hiss olunurdu ki, Məmməd Araz artıq xəstəliyi haqqında az fikirləşir, hətta onun varlığını da unudub. “Azərbaycan” nəşriyyatında hansısa redaksiyada bir tədbirdəydik. Məmməd müəllim təklif elədi ki,

hərə bir şeir oxusun. Kimsə, gərək ki, Flora Xəlilzadəydi, şeir oxudu. Ondan başqa qabağa çıxmağa ürək eləyən olmadı.

–Birini də mən oxuyum! – Məmməd müəllimə sanki şeiri yazdığı anların həyəcanı gəldi. Oturduğu yerdə-cə bir boy dikəlib, mən deyərdim ki, şeirini oxumağa söz aldığına sevinirmiş kimi başladı.

Öz-özümə fikirləşdim: “Mən Məmməd müəllimdən keyli cavanam, amma bu həvəslə, bu şövqlə, bu həyəcanla şeir oxuya bilmərəm!”...

Oturub, nə haqdasa fikirləşəndə, yaddaşım ərinib eləmədən, qoca qarı köhnə sandığını eşləyib on illərin itiklərini tapıb çıxartdığı kimi hadisələri ordan-burdan götürüb, tökülür adamın qabağına. Burda yadıma Məmməd müəllimi ev qayğısıyla baş-başa gördüyüm düşdü – 29 sayılı avtobus Qoşa qala qapısının qabağında dayanmışdı. Mən də universitetə getmək üçün içəri girib, adəti üzrə arxa cərgədə oturmışdım. Bir də gördüm Məmməd müəllim avtobusa qalxır – əlində üzüm qutusu vardı. Keçib sürücünün arxa tərəfində, köndələn oturacaqda əyləşdi və qutunu dizləri üstə sahmanlayıb, əllərini qoydu üstünə. Şeir yazan, qələm tutan əllər indi taxta qutudan yapışmışdı. Bu əllər balasına dən aparan quş dimdiyinə bənzəyirdi. Bilmirəm, mənim nəzərimi hiss etdimi, etmədimi, ta avtobusdan düşənə-cən oğrun-oğrun ona baxdım. Onda gərək ki, Məmməd müəllim Yasamalda yaşayırdı.

“Elə bildim başqa adamdı...”

Mən Bəxtiyar Vahabzadəni, Məmməd İsmayılı hələ kənddə ikən, orta məktəb illərindən tanısam da, Məmməd Araz yaradıcılığıyla tanışlığım nədənsə şəhərə gələndən sonra baş tutmuşdu. Şairlə bu münasibətim əlbəttə şəxsi tanışlıqdan çox, şəxsi yaradıcılıqla bağlı idi. Sonralar Məmməd müəllimlə yaxından ünsiyyət qursam da, başqalarından fərqli tanışlığımızın əslində kasıb süfrəsinə bənzəri vardı. Belə ki, Məmməd Araz bilirdi ki, tələbəyəm, adım Qəşəmdi, şeir yazıram, mən də bilirdim ki, Məmməd Araz görkəmli şairdi, məni tanıyır. Özümdən yaşlılarla ünsiyyətimin elə məqamıydı ki, qaynayıb qarışmaqdan çox əlimi çənəmə verib dinləmək, nəse öyrənmək havası vardı başımda.

Şəhərdə kitab mağazalarını gəzdiyim günlərin birində Məmməd müəllimlə rastlaşdım. Qoltuğunda bükülü nəse vardı:

–Verin götürüm, Məmməd müəllim.

Etiraz eləmədi. Mənimlə yol boyu danışib-danış-

madığı da yadıma gəlmir. Çox getməmişdik, rəhmətlik şair Sərdar Əsəd qarşımıza çıxdı. Məmməd müəllimlə görüşdü. Gərək ki, mənimlə də əl tutdu. Sonra yanpörtü, bir az da döyükmüş halda üzümə baxıb, Məmməd müəllimi kənara çəkdi. Nə danışdı, nə danışmadı, deyə bilmərəm, xudahafizləşib getdi.

–Sərdar soruşdu ki, bu oğlan kimdi? – Məmməd müəllim Sərdar Əsədin hərəkətinə görəmi, nəyəse, mənim sualımı gözləmədən, onsuz da soruşmayacaqdım, özü dilləndi. – Dedim, cavan şairdi, tələbədi. Tanımır-mış səni. “Elə bildim başqa adamdı...”,- dedi. – kiməsə oxşadıbmış məni.

Bu görüşün üstündən 1-2 həftə keçməmiş Sərdar Əsəd intihar elədi.

Ona qədər Sərdar Əsədin ölümə doğmalığ ifadə edən hansısa şeirini də oxumuşdum. Bu, o vaxtlar idi ki, görkəmli şair Əli Kərimin vəfatı ədəbi ictimaiyyəti yandırır yaxmışdı. Hətta xalq şairi Rəsul Rza Əli Kərimlə vida mərasimində, gərək ki, “ölmək növbəsi bizim idi”, demişdi.

Əli Kərimin ölümüylə böyüklüyü üzə çıxdı. Sağlığında ona deyilməsi vacib olan tərifləri, təqdirləri indi qəzet-jurnal səhifələri tutmurdu. Az qala şöhrət həvəsli şairlər Əli Kərimin ölümünə qibtəkar olmuşdular. Mənim aləmində elə bil Sərdar Əsədin də ürəyində belə bir ölümə məhəbbəti oyanmışdı. Ancaq onun intiharı ədəbi ictimaiyyətdə Əli Kərim itkisinin ağrısını yaşada bilmədi. Sərdar Əsədin ölümünə, daha doğrusu intiharına təəssüfdən çox qınaq vardı.

Məmməd Arazla bir dəfə də söz yoldaşlığı eləmişdim. Şair Məmməd İsmayılın televiziyada işlədiyi illər idi. “İlham” adlı bir proqram hazırlamışdı. Bu verilişin ilk iştirakçıları isə Xudu Məmmədovla Məmməd Arazla yanaşı o zaman gənc olan Zəlimxan Yaqubla mən idim.

Bu verilişdən sonra Məmməd Arazla avtobusla qayıdarkən dediyi bir cümlə yadımda qalıb: “Hər il Nizaminin “İsgəndərnamə”sini təzədən oxuyuram”...

Avtobusdan düşüb, ayrılmaq məqamında Xudu müəllimin “bəlkə bir çay içək” təklifindən Məmməd müəllim: “Təcili tərcümə işim var, sifariş veriblər, bir-iki günə çatdırmalıyam!” deyə boyun qaçırtı. Açıq sonralar belə Məmməd Arazı bəzi şairlər kimi çayxanalarda yer salıb oturan görmədim.

Bu görüşdən o da yadımda qalıb ki, bir dəfə Məmməd Araz əlimdə kalmık şairi David Kuqultinovun şeirlər kitabını görüb, alıb öteri vərəqləyib, tez də qaytar-

dı: – Şərqi çeynəyib tüpürdüklerini bu təzədən yazır.

Hiss elədim ki, Məmməd müəllim onda ölkə miqyasında (SSRİ) təbliğ edilib tanıtılan kalmık şairinin yaradıcılığını xarakterizə etməkdən çox, ədəbiyyata gəlmək istəyən bir gənci qeyri-orijinal yoldan çəkəndir-mək istəyiylə demişdi bu fikri.

Bu hadisə yadıma çox-çox qabaqlar keçirilən Yazıçılar İttifaqının qurultayını saldı. Bu ali tədbir Elmlər Akademiyasının İstiqlaliyyət küçəsindəki Akt zalında olmuşdu. Yığıncaqda iştirak etməyə haqqım olmasa da, orada olmağı özümü borclu bilmişdim. Hətta fasilədə qarşılaşdığım dərnek rəhbərimiz mərhum şair Ağacavad Əlizadə bunu mənə irad tutmuşdu:

– Qəşəm, burda neylirsən?!

Əslində “Bura niyə gəlmisən?!” deməliydi.

Onda ədəbi aləmdə böyük canlanma vardı, qurultay bir növ ədəbi müzakirələrlə yanaşı kiminsə qanqaraçılığı, kiminsə əsəblərini cilovlaya bilməməsiylə müşayiət olunurdu. Lap yaxşı yadımdadı, akademiklərdən biri poeziya üzrə məruzə eləyib tribunadan düşəndə adının çəkilmədiyini görən rəhmətlik Atif Zeynallı hirsini boğa bilmədi, az qala hamının eşitdiyi bir tərzdə “İt bundan yaxşı hürür” dedi. O da yadımdadı şair Fikrət Qoca qabaq cərgədən başını çevirib lal baxışlarla ona baxdı.

Məhz belə məqamlara şahidliyimin hələ tez olduğunu nəzərdə tutan Ağacavad müəllim iradında haqlıydı.

Onu da unutmamışam ki, mərhum Mirzə İbrahimov Əkrəm Əylislinin “Kür qırağının meşələri” əsərini bərk tənqid eləmişdi. Azərbaycan KP MK-nin I katibi Heydər Əliyev də rəyasət heyətindəydi. Birdən qabaq sırada oturmuş Əkrəm Əylisli başını geri çevirib, özünə məxsus təbəssümlə arxa sırada oturan Fikrət Qocanı çağırırdı:

–Fikrət, ay Fikrət!

Fikrət Qoca onu görməməzliyə vurub, zarafatla:

–Məni çağırma,Heydər Əliyev baxır... – dedi.

Yəni səni tənqid eləyiblər, elə bilər ki, mən də səninləyəm.

Fasilədən sonra iclas ölkə rəhbəri olmadan davam edirdi. Bu zaman Məmməd Araz yan qapıdan sürətlə zala girdi, ondan da az sürətlə gəlməyən Tofiq Mahmud da dalıyca. Hiss olunurdu ki, Məmməd müəllimin kefi kökdü, özü də şux görünürdü. Tribunada isə Yazıçılar İttifaqının Naxçıvan bölməsinin sədrimi, katibimi, onda necə adlanırdı deyə bilmərəm, şair Müzəffər Nəsirli danışdı. Sözlünün sonunda Naxçıvanda bədii-ədəbiyyat nəşriyyatının açılmasına ehtiyac olduğunu da

vurğuladı. Məmməd müəllim az qala hamının eşidəcəyi tərzdə replika atdı:

–Nəşriyyatı neylirsən, ay zalım oğlu, onsuz da yaza bilmirsən...

Geoloq dostum Ağamahmud Səmədov danışdı ki, mən Məmməd Arazı şeirlərindən tanıyıb sevirdim. Amma onun millət sevgisi haqqında məlumatım yox idi. O vaxtlar Filizçay yatağında işləyirdim, tez-tez Məmməd Arazın baş redaktoru olduğu “Azərbaycan təbiəti” jurnalında Böyük Qafqazın Cənub yamaclarının geologiyası və ekoloji vəziyyəti haqqında yazılarım çap olunurdu. Bir dəfə də ayrı bir millətin nümayəndəsiylə məqalə yolladım redaksiyaya. Gözləmədiyim halda “gündə sabah”a saldılar. Odur ki, durub getdim Məmməd müəllimin yanına. Dedi, onsuz da yerimi zi özgülərə çox vermişik, sən çalış bu ənənəni davam etdirmə, təkbəşinə yaz. Buna baxmayaraq Məmməd müəllim qoşa müəllifli məqaləmizi növbəti nömrədə çap elədi.

“Son”a dönən ilk gəliş...

Badamdarda yerləşən nəşriyyatımızda – “Şirvan-nəşr”də oturmuşdum, işçilərdən kimsə tez-tələsik yanıma qalxdı:

–Bəs Məmməd Araz maşınını yuduzdurur, kitab mağazamızın qabağında dayanıb.

Tez yerimdən durub, pillələri enib yanına getdim. Həyat yoldaşı Gülsüm xanımla dayanmışdı.

–Burda niyə durursunuz, yuxarı qalxıb bir stəkan çay içsəniz.

Məmməd müəllim hərəkətə gəldi. Qolundan yapışdım. Gülsüm bacıya nə illah elədim, “Yox, maşını yuyurlar, burda gözləyəcəm” dedi.

Danışmaqdan çox dinləməyi sevdiyimdən darıxmasın deyə Məmməd müəllimi söhbətə çəkmək üçün adda-budda suallar verirdim. O da bacardığı qədər marağımı təmin etməyə çalışırdı. Hiss edirdim ki, çox danışmaq istəyir, səsi titrəyib itirdi. Qürrələnməkdən-filandan uzaq, sadəcə söhbət xatirinə:

–Evim də burdadı, nəşriyyatın arxasında,– dedim.

O da:

–Aqilin də (kürəkəni yazıçı Aqil Abbas – Q.İ.) evi burdadı, Badamdarda. – cavabını verdi.

Yenidən Məmməd müəllimin fikrini cəlb etmək üçün yerimdən durub, “Nənəm təkdi” kitabımı gətirib qoydum qarşısına:

–Məmməd müəllim, istəyərdim bunu oxuyasınız.

Rəhmətlik Vəli, Qəşəm, Nizami, Nadir, Telman Neft Daşlarına gedərkən.

Kitabça nazik olduğundan, açıb baxmadan, bir kitab adamı kimi azca ortadan qatlayıb pencəyinin yan cibinə qoydu. Başını tərpətdi:

–Mütləq oxuyacam.

Bir azdan darıxmağa başladı. Pəncərəyə tərəf baxdı:

–Qurtarmadılar ki?!

–Bu dəqiqə, Məmməd müəllim! – Eşiyə çıxıb, maraqlanıb geri qayıtdım. – Az qalıb. Qurtaran kimi xəbər verəcəklər.

Bir qədər də ordan-burdan suallar verdim, özüm danışdım. Arada fasilə yaranan kimi yenidən pəncərəyə sarı boylandı. Gördüm durmaq istəyir:

–Gedim...

Qolundan tutub pillələrlə endirib, nəşriyyatın qabığına düşürtdüm...

Bu, mənim Məmməd Arazla son görüşüm oldu.

P.S. Məmməd Araz Fransadan, o zaman dəbdə olan sözlə desək, yaradıcılıq ezamiyyətindən qayıtmışdı,

özü də qoynu-qoltuğu dolu qayıtmışdı – adına “əla”-dan başqa bənzətmə yaraşdırmaq mümkün olmayan bir silsilə poetik pay vardı boxçasında. İndi yadıma sala bilmirəm, hardasa təəssüratını danışdı. Bir sözü açığı məni heyratə saldı: “Fransada istəyir “dahi” ol, heç kimə dəxli yoxdu!”.

Xeyli vaxt bu fikri başımdan çıxarda bilmədim – necə yəni, bizdə balaca bir şairi görəndə adam özünü ititir, o boyda Fransada sözün bəxtinə doğrudanmı bu boyda ucuzluq düşüb?!

Bu fikrə qail olmaq üçün nə az, nə azcıq, düz 40 il yaşayıb, bu günü görmək ehtiyacım varmış demə. Bu gün Azərbaycanda, istəyir dahi ol, Aşıq Ələsgər demişkən, “özünə bəysən, maladəs!”.